

VYBRANÉ KONCEPTY VÝSKUMU SÚČASNÉHO VIDIEKA: INŠPIRÁCIE A VÝZVY PRE RURÁLNU ANTROPOLÓGIU¹

Selected Concepts of Contemporary Rural Research:
Inspirations and Challenges for Rural Anthropology

ALEXANDRA BITUŠÍKOVÁ

DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2019-0015> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV
© 2019, Alexandra Bitušíková. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Prof. PhDr. Alexandra Bitušíková, PhD., Katedra sociálnych štúdií a etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica; e-mail: alexandra.bitusikova@umb.sk

The objective of the study is to offer an overview of selected concepts and approaches to the study of the contemporary rural environment and rurality from the perspective of disciplines close to social anthropology (mainly sociology and human geography) on the basis of scientific literature. The study builds on the objectives of the APVV project, introduced in the Editorial of this volume (Socio-cultural capital of successful villages as a source of sustainable development in the Slovak countryside). The selection of theories closely relates to the project and presents those concepts that might bring theoretical-methodological impulses for rural anthropology, but could also be useful for rural municipalities. For better understanding of contemporary theoretical approaches in rural studies, I pay closer attention to key terms “rural” and “rurality”, and further focus on concepts of rural resilience, sustainability, multifunctionality and peripherality.

Key words: rural, rurality, theoretical concepts and approaches, overview

Kľúčové slová: rurálne, ruralita, teoretické koncepty a prístupy, prehľad

How to cite: Bitušíková, A. (2019). Vybrané koncepty výskumu súčasného vidieka: inšpirácie a výzvy pre rurálnu antropológiu. Slovenský národopis, 67(3), 259–274, <https://doi.org/10.2478/se-2019-0015>

Výskum vidieka v etnológii a sociálnej antropológii bol v ostatných približne troch desaťročiach v tieni výskumov urbánnych a globálnych spoločností, ktoré sa sústredili na sledovanie javov sprevádzajúcich masívnu urbanizáciu a globalizáciu na úkor výskumu rurálnych spoločenstiev a kultúr.

¹ Príspevok je výsledkom výskumu v rámci projektu APVV-16-0115 s názvom *Sociokultúrny kapitál úspešných obcí ako zdroj udržateľného rozvoja slovenského vidieka*.

Svet sa stáva stále viac urbánnym. Podľa štatistík Organizácie Spojených národov (OSN) žilo v roku 2018 v mestách 55 percent svetovej populácie, pričom odhady naznačujú, že do roku 2050 bude v mestách a veľkých mestských aglomeráciách žiť až 68 percent svetovej populácie.² Vidiek sa na mnohých miestach (vrátane Slovenska) mení, vyprázdňuje a nadobúda nové podoby a funkcie. Vo vedeckej literatúre sa vidiek a jeho definície a charakteristiky, pojmy ako „vidiecke“, „rurálne“ alebo „ruralita“, objavujú v rôznych kontextoch, pričom k najstarším patrí urbánno-rurálne porovnanie.

Porovnanie mesta a vidieka alebo urbánno-rurálna dichotómia bola predmetom záujmu sociálnych vedcov už od 19. storočia. Ferdinand Tönnies v roku 1887 definoval dva konceptuálne typy sociálnych vzťahov: Gemeinschaft a Gesellschaft. Gemeinschaft vzťahy boli charakteristické pre malé sociálne skupiny ako rodina, susedstvo alebo dedina – šlo o vzťahy založené na príbuzenstve, priateľstve, vzájomnom pochopení a solidarite. Termín Gesellschaft zahŕňal sociálne vzťahy a situácie založené na vlastnom záujme, súťaživosti a racionalite, charakteristické skôr pre industriálne a mestské spoločnosti (Tönnies, 1957). V prvej polovici 20. storočia bolo rurálno-urbánne porovnanie predmetom záujmu sociológov Chicagskej sociológie mesta pri hľadaní odpovede na otázku, čo je mesto. Bol to najmä Robert Redfield, kto nadviazal na významnú prácu Louisa Wirtha „Urbanism as a Way of Life“ (Wirth, 1938) a navrhol ideálny model spoločenstva založený na opozícii k Wirthovmu urbanizmu. V práci „The Folk Society“ (Ľudová spoločnosť, 1947) Redfield definoval rurálnu spoločnosť ako homogénnu, malú, izolovanú, tradičnú, so silným zmyslom pre solidaritu, rodinnými zväzkami a prevahou sakrálneho nad profánnym. Urbánne spoločenstvo nedefinoval, ale označil ho za protiklad rurálneho spoločenstva (Redfield citovaný v Palen, 1987: 17). V prácach chicagských sociológov tohto obdobia prevládali negatívne charakteristiky mesta a pozitívne opisy rurálneho sveta. Samotná rurálna idyla (*rural idyll*) sa stala aj predmetom ďalších výskumov – takých, ktoré ju potvrdzovali, ako aj iných, ktoré ju kritizovali (Bunce, 1994; Halfacree, 1993, 1995; Short, 2006 a i.). Napr. Michael Bunce zdôrazňoval, že hodnoty, ktoré utvrdzujú rurálnu idylu, poukazujú na univerzálnu ľudskú potrebu spojenia s krajinou, prírodou a komunitou (Bunce, 1994).

Idealizácia rurálneho a nostalgia za strácajúcim sa svetom rurálnej harmónie a tradície sa premietla aj do literárnej spisby. Prevažovala tiež v slovenskej literárnej tvorbe 19. a 20. storočia (najmä v literárnych prácach štúrovcov, od 50. rokov 20. storočia najmä v komunistickej televíznej tvorbe). Trend idealizácie vidieka a kultúry či hodnôt s ním spojených prežíva v rôznych podobách dodnes, čo sa na Slovensku prejavuje v súčasnosti nielen v renesancii záujmu o tradičnú kultúru, ale následne aj v jeho zneužívaní rôznymi konzervatívnymi a extrémistickými politickými stranami. Obrazy a opisy ideálnej vidieckej krajiny sa do verejného diskurzu dostávajú aj cez marketing a turizmus, ale potvrdzuje ich aj príchod nových prisťahovalcov z miest (či ide o mladých neo-rurálov alebo príslušníkov strednej vrstvy v strednom až staršom veku), ktorí často vyznávajú sociálne vykonštruované predstavy o živote vo vidieckom raji, čo nemusí vždy korešpondovať s predstavami starousadlíkov (Horáková, 2018: 18).

Konceptualizáciu rurálneho prostredia, ako vykonštruovaného nevinného a čistého sveta minulosti, prítomnosti a možno aj budúcnosti, viacerí sociálni vedci nahrádzajú novými konceptmi formovania a prežívania moderného „rurálneho“ v súčasnej spoloč-

2 <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/2018-revision-of-world-urbanization-prospects.html>.

nosti. Čo ale znamená „rurálne“ a „ruralita“ v súčasnom diskurze o rozvoji vidieka, vidieckeho života a kultúry?

Hlavným cieľom tejto prehľadovej štúdie je predstaviť vybrané koncepty a perspektívy výskumu súčasného vidieka/rurality z pohľadu disciplín príbuzných sociálnej antropológii (najmä sociológie a humánnej geografie) na základe dostupnej zahraničnej literatúry. Motiváciou k tomuto prístupu bola snaha inšpirovať sa teoretickými konceptmi príbuzných odborov a priniesť do rurálnej etnológie a antropológie nové teoreticko-metodologické impulzy. Štúdia vychádza z cieľov projektu APVV, predstaveného v editoriáli tohto čísla Slovenského národopisu. Výber teórií a konceptov výskumu súčasného vidieka je účelový a úzko súvisí s cieľmi a metodológiou samotného projektu. Zahŕňa len tie koncepty, ktoré som považovala za najdôležitejšie z hľadiska výskumu sociokultúrneho kapitálu úspešných obcí Slovenska. V štúdii sa nezaobieram samotnými problémami a zmenami slovenského vidieka, čomu venovali pozornosť viacerí slovenskí odborníci v početných vedeckých prácach.³

Pre lepšie uchopenie a pochopenie súčasných konceptov a teórií pri skúmaní dnešného vidieka sa v úvodných častiach štúdie venujem pojmom „rurálne“ a „ruralita“, ktoré sú kľúčové pre ďalšie časti štúdie.

VIDIEK A JEHO TRANSFORMÁCIE V GLOBÁLNEJ PERSPEKTÍVE

Počas celej histórie ľudstva sa vidiek spájal predovšetkým s poľnohospodárstvom, ktoré určovalo jeho podobu, ako aj spôsob života a vzťahy ľudí obývajúcich vidiek. Závislosť od roľníckej práce bola (aj na Slovensku) vždy dôležitým faktorom fungovania vidieckeho sídelného aj sociálneho systému (Faltan /Ed./, 2011: 10). Tento vývoj výrazne narušila industrializácia a urbanizácia, ktorá nastúpila v rôznych častiach sveta v odlišných obdobiach (na Slovensku až v druhej polovici 20. storočia, takmer o storočie neskôr než v krajinách tzv. globálneho severu – rozvinutých krajinách najmä západnej Európy a USA) a prispela k redistribúcii obyvateľstva aj zamestnaní z rurálneho do urbánneho prostredia. Od približne 80. rokov 20. storočia sa novou výzvou pre vývoj vidieckeho prostredia stala globalizácia, predovšetkým reštrukturalizácia poľnohospodárstva a vznik nadnárodných agrospoločností, ktoré sa podpísali pod zánik mnohých malých poľnohospodárskych podnikov a fariem. Ruka v ruku s týmto vývojom dochádzalo postupne celosvetovo k vyľudňovaniu vidieka (*out-migration*, napr. Wilson, 2010; ESPON Policy Brief, 2017), jeho starnutiu alebo „šediveniu“ (*greying countryside*, napr. Bowler, Bryant, Cocklin, 2002; Lowe, Speakman /Eds./, 2006; Wilson, 2010) a zmenšovaniu sa (*shrinking*, napr. Hospers, Sysswer, 2018; Abramsson, Hagberg, 2018; Baňski, 2019). Mladá generácia začala odchádzať za pracovnými príležitosťami do miest a na vidieku ostávali a prevažovali príslušníci starších generácií. Podľa správy ESPON⁴ z roku 2017, v rurálnych regiónoch Európy žije v súčasnosti len 28 percent európskej populácie, preto sa týmto problémom intenzívne zaoberá aj Európska únia. Cieľom je zvrátiť proces vyľudňovania a zmenšovania sa vidieka a stimulovať populačný rast, ako

3 Analýze transformácie slovenského vidieka v posledných desaťročiach sa venovali viacerí slovenskí etnológovia a sociológovia, napr. Danglová a kol., 2005; Danglová, 2006, 2011, 2013; Faltan, Gajdoš, Pašiak, 1995; Faltan /Ed./, 2011; Faltan, Strussová, 2016 a i.).

4 ESPON je program Európskej únie, ktorého cieľom je prinášať komparatívne dáta o teritoriálnom vývoji v EÚ pre potreby rozhodovacích orgánov (cez tzv. European Territorial Observatory Network).

aj akceptovať a zvládať pokles tam, kde nie sú kapacity pre ďalší rozvoj. Dôležité je zmeniť optiku zmenšovania sa vidieka na pozitívnu a hľadať nové možnosti, t. j. predefinovať a preorientovať rurálne politiky a investície novým smerom (napr. k zeleným a energeticky efektívnym komunitám, inovatívnemu podnikaniu a službám a pod., „ušíť na mieru“ pre potreby tej-ktorej komunity; ESPON Policy Brief, 2017).

Do transformácie vidieka v poslednom desaťročí významným spôsobom zasahujú aj nové technológie. Takmer žiadna vidiecka lokalita (minimálne v EÚ) už nie je úplne izolovaná a marginalizovaná a virtuálne prepojenie so svetom je súčasťou každodenného života aj v tomto prostredí.

V dôsledku načrtnutých zmien dochádza k zmene podoby a funkcií vidieka. Okrem funkcie produkcie a distribúcie poľnohospodárskych produktov, ktorú v mnohom ovládli globálne nadnárodné firmy, prispievajú k rozvoju vidieka aj nové alternatívne projekty a subjekty (napr. v podobe rôznych lokálnych farmárskych hnutí ako *slow food movement* alebo *local food movement* známe ako *locavore*). Vidiek tak nadobúda nové funkcie, ktoré nesúvisia len s poľnohospodárskou produkciou, ale aj s inými oblasťami potrebnými pre rozvoj rurálnej lokality, ako napr. turizmus, rekreácia alebo kultúra a kultúrne dedičstvo. Okrem toho sa od rurálneho prostredia očakáva aj väčšia zainteresovanosť v environmentálnych a sociálnych výzvach (ochrana životného prostredia a biodiverzity, sociálna starostlivosť a kohézia; Van Huylenbroeck, Vandermeulen, Mettepenningen, Verspecht, 2007). Podľa Michaela Woodsa najväčšie výzvy pre vidiek 21. storočia znamenajú:

- udržateľné využívanie zdrojov (potravinová sebestačnosť, obnoviteľné energie, manažment vodných zdrojov a pod.) a dopad týchto procesov na rurálnu krajinu, kultúru a sociálne štruktúry;
- odolnosť rurálnych komunít voči environmentálnym zmenám s cieľom dosiahnuť udržateľnosť;
- rôzne podoby globálnej mobility (rural-urban, urban-rural, domáca aj transnárodná migrácia, rurálna gentifikácia, *counterurbanisation* alebo opačná urbanizácia – *anti-urbanisation* a pod.);
- politická ekonomika nových stratégií rurálneho rozvoja založená na udržateľnom využití a manažmente environmentálnych zdrojov (obnoviteľné energie, ekoturizmus, služby spojené s ekologickým manažmentom, nové formy vládnutia);
- konsolidácia neoliberálnych reforiem a zmenšenie vplyvu štátnych intervencií do rurálnych ekonomík a spoločností, ochrana a rozvoj miestnych komunít (Woods, 2012: 2).

VÝCHODISKÁ K ANTROPOLOGICKÉMU VÝSKUMU SÚČASNÉHO VIDIEKA

Rast významu miest viedol v posledných troch až štyroch desaťročiach v sociálnej antropológii k zmenšujúcemu sa záujmu o výskum rurálneho prostredia alebo rurality, a to napriek tomu, že toto prostredie sa vzhľadom na rôzne okolnosti svetového vývoja mení (globalizácia, urbanizácia, migrácie a imigrácie, turizmus, klimatické zmeny, transformácia poľnohospodárstva, hlad, chudoba a i., Cunningham, Rosenberger, 2013), a tým ponúka početné nové výskumné otázky a podnety. Na pokles vedeckého záujmu o vidiek upozorňujú už dlhšie viacerí sociálni antropológovia (napr. Abélès, 1998; Demossier, 2011; MacClancy /Ed./, 2015), ktorí tvrdia, že sociálnu antropológiu,

primárne ukotvenú predovšetkým vo vidieckom prostredí, prestal vidiek a jeho problémy zaujímať. Ako to vyjadril Marc Abélès, pôvodný záujem o dedinu sa dnes presunul na výskum spolku anonymných alkoholikov alebo bezdomovcov, ktorí spia v parížskom metre (Abélès, 1998: 405). Je to paradoxné, pretože sociálna antropológia bola od svojich počiatkov v podstate „rurálna“, t. j. zaujímala sa predovšetkým o rôzne aspekty života a kultúry spoločností žijúcich prevažne vo vidieckom prostredí. Práve toto prostredie bolo pre sociálnych antropológov prirodzeným miestom výskumu, treba však zdôrazniť, že zvyčajne nešlo o výskum konceptu „rurálneho“, „rurality“ či „rurálneho prostredia“, skôr o vybrané antropológické javy a fenomény vyskytujúce sa v tomto prostredí. Tu sa dostávame k teoretickej dileme, ktorá sa prelína aj celou históriou urbánnej antropológie: dileme nazývanej focus vs. locus. V urbánnej antropológii sa celé desaťročia diskutuje, či je výskum mesta ako takého / výskum urbanity – t. j. focus – to isté ako výskum v meste (výskum vybraných fenoménov vyskytujúcich sa v konkrétnom meste) – t. j. locus.

Taká istá dilema sa dnes odráža aj vo výskume rurálneho prostredia a rurality. Ako prispeli početné sociálno-antropológické a etnologické príspevky o vybraných aspektoch života a kultúry v rurálnom prostredí k rozvoju konceptu „rurálneho“ a „rurality“? Čo robí vidiek vidiekom? Je vôbec možné a žiaduce študovať tento koncept, ak sa rurálne stále viac prepája s urbánnym a rozdiely sa stierajú? Viacerí autori (napr. Champion, Hugo, 2004; Chio, 2017; Woods, 2011) navrhujú nevnímať „rurálne“ a „urbánne“ ako separátne alebo dokonca opozitné kategórie, ale ako vzájomne prepojenú kategóriu urbánno-rurálneho kontinua. Ako teda máme – minimálne v prostredí Slovenska – hovoriť o rozdieloch medzi mestom a vidiekom? Rurálno-urbánna dichotómia alebo rozdiely medzi mestom a vidiekom majú totiž stále odlišné podoby v rôznych krajinách sveta, nielen v porovnaní tzv. globálneho severu a juhu⁵, ale aj v rámci samotnej Európy, a určite aj v rámci samotného Slovenska.

RURALITA A RURÁLNE AKO VÝCHODISKO K VÝSKUMU SÚČASNÉHO VIDIEKA

Koncepty súvisiace s výskumom rurálneho (*the rural*) a rurality (*rurality*) – vidieckosti sa v priebehu posledných desaťročí menili a odrážali rôzne interdisciplinárne perspektívy prístupu k výskumu vidieka (najmä z pohľadu humánnej geografie a sociológie, čiastočne sociálnej antropológie, ekonómie či politických vied).

Rurálne a ruralitu možno primárne a najjasnejšie vnímať a študovať cez teritoriálne a geografické definície vidieckeho priestoru či oblasti. Podľa často citovanej definície Neila Warda a Davida L. Browna sú vidiecke oblasti „skôr miesta tradície než modernity, poľnohospodárstva než priemyslu, prírody než kultúry a nemennosti než dynamizmu a inovácie“ (Ward, Brown, 2009: 1239). S touto definíciou nemožno jednoznačne súhlasiť, napr. Uchendu Eugene Chigbu tvrdí, že každá rurálna oblasť či lokalita prechádza zmenami – priestorovými, demografickými, ekonomickými či sociálnymi,

5 Termín globálny sever a globálny juh sa objavuje v literatúre od konca 20. – začiatku 21. storočia a odráža socioekonomický a politický rozdiel medzi krajinami. Krajiny globálneho severu reprezentujú krajiny G8, krajiny EÚ, Izrael, Južná Kórea, Austrália, Nový Zéland a päť krajín Bezpečnostnej rady OSN (okrem Číny) – t. j. ide o krajiny, ktoré sú rozvinuté, demokratickejšie, bohatšie, s väčšou úrovňou rovnosti. Krajiny globálneho juhu prezentujú mladšie a nestabilné demokracie, ktoré často majú históriu kolonializmu zo strany štátov globálneho severu.

t. j. rozhodne ju nemožno charakterizovať nemennosťou (Chigbu, 2013: 814). Chigbu definuje rurálne oblasti ako „priestory s kultúrne definovanou identitou, situované v miestach označovaných ako neurbánne, obývané najmä obyvateľmi, závislými na primárnych zdrojoch práce pre svoje živobytie“ (Chigbu, 2013: 815). Táto definícia je vhodnejšia predovšetkým pre oblasti tzv. globálneho juhu, v tomto prípade subsaharskej Afriky. Už na týchto dvoch vybraných príkladoch rôznych definícií rurálneho je jasné, že ruralitu nemožno definovať jednoznačne a bez ohľadu na rôzne geografické, ekonomické, kultúrne a sociálne determinanty. Súčasná sociálna antropológia sa pozerá na rurálne oblasti ako na heterogénne, multifunkčné priestory produkcie a spotreby, kde sa hranice medzi urbánnym a rurálnym stierajú, kde existujú rôzne komunity i rôzne identity, a kde „rurálne“ prežívajú a reflektujú rôzni jednotlivci i skupiny rozlične (Horáková, 2018: 15–16).

Termín rurálne vo význame sociálnej kategórie zahŕňa tak imaginárny priestor, spojený s rôznymi kultúrnymi významami – od už spomínaných idylických až po odmietavé – ako aj materiálny priestor, spojený so životným štýlom ľudí žijúcich na vidieku permanentne alebo čiastočne (priestor pre život, farmárčenie a záhradkárčenie, druhý domov, miesto dovolenky, rekreácia, spojenie s prírodou), často ako alternatívu k mestskému životu. Pokusy o definovanie rurality sa zvyčajne odvíjajú od pozicionality voči urbanite – mestu. Paul Cloke identifikuje tri teoretické rámce a perspektívy dôležité pre konceptualizáciu rurality. Prvou a najstaršou je funkcionalistická perspektíva, podľa ktorej možno ruralitu definovať na základe určitých funkčných znakov (t. j. ide o oblasti, v ktorých dominuje využívanie pôdy pre potreby poľnohospodárstva alebo lesníctva, malé usadlosti, spôsob života charakterizovaný spoločnou identitou založenou na vzťahu k okolitému životnému prostrediu). Druhou je politicko-ekonomická perspektíva, ktorá rurálne definovala ako produkt širších sociálnych, ekonomických a politických procesov. Tretia perspektíva sa pozerá na ruralitu ako na sociálnu konštrukciu. Podľa nej dôležitosť rurálneho tkvie vo svete sociálnych, kultúrnych a morálnych hodnôt a predstáv, ktoré sa spájajú s rurálnym životom a priestorom. Takýto prístup sleduje, ako sa každodenné praktiky, správanie a rozhodovanie kontextualizujú a ako sú ovplyvňované sociálnymi a kultúrnymi významami pripisovanými rurálnym lokalitám (Cloke, 2006: 20–21).

Chápanie rurality ako sociálneho konštruktú, ktoré je najbližšie sociálno-antropologickému vnímaniu rurality (vrátane chápaniu konceptu autorkou textu), vychádza z tradičného lokálneho života vo vidieckom prostredí, pričom ruralita sa manifestuje v rôznych formách – od individuálnych až po komunitné. Z tohto pohľadu spája Chigbu ruralitu s konštruktom domova (spojitosť s pocitom domova – *homeliness*). Ten je viazaný k určitému miestu, ktoré zdieľajú ľudia so spoločným pôvodom alebo dedičstvom žijúci v tradičných, kultúrne definovaných oblastiach oficiálne označovaných ako rurálne (Chigbu, 2013: 815). Dôležitým aspektom rurality je aj kultúrne dedičstvo, pretože je „úzko späté s duchovným životom, hodnotovými systémami a sociálnymi praktikami ľudí a komunit, a vyjadruje ich kultúrnu identitu“ (Aikawa, Faure, 2008: 96, citované podľa Chigbu, 2013: 815).

Ruralita ako koncept je súčasťou sociálneho systému ľudí vo vidieckych oblastiach a jej hlavným znakom je poskytovať identitu ľuďom a komunitám, ktoré sa považujú za rurálne a prirodzene tradičné. Chigbu identifikuje päť oblastí, ktoré tvoria ruralitu: 1. rurálne miesto (priestorová lokalita, ktorú tvoria kultúrne definované priestory s prírodnými a fyzickými črtami); 2. rurálni ľudia (populácie ľudí, ktoré žijú v rurálnych miestach a oblastiach, alebo tieto miesta považujú za svoj domov, a ktorí zdieľajú spoločnú históriu, tradície a kultúru a participujú na komunitnom živote); 3. rurálne

živobytie (všetky aktivity ľudí, ktorými prispievajú k napĺňaniu ich životných potrieb – od pôvodných poľnohospodárskych aktivít až k iným, nefarmárskym aktivitám); 4. rurálne vládnutie (*governance*) – prepájanie a vzťahy medzi rôznymi aktérmi (od lokálnych municipalít cez rôzne formálne spolky a inštitúcie po neformálne občianske aktivity so spoločným cieľom pozitívneho lokálneho vývoja); a 5. sociopsychologicko-rurálne vnímanie (všetky aspekty sociálneho, zmyslového a emotívneho života, ktoré ľudia na vidieku každodenne zažívajú). Z perspektívy morálnych a sociálnych hodnôt sa rurálne oblasti často javia ako viac konzervatívne – najmä preto, že sú homogénnejšie – t. j. v týchto oblastiach možno sledovať viac náboženských aktivít a praktík spojených s kultúrnym dedičstvom, vierou, zvykmi a tradičnými hodnotami (Chigbu, 2013: 816–817).

David L. Brown a Kai A. Schafft podobne definujú tri prístupy k definovaniu rurálneho: 1. geografický prístup (*locational* alebo *place-based attitude*), sledujúci rurálne ako určité sociálno-geografické miesto, ktoré je možné jasne odlišiť od urbánneho; 2. sociálno-konstruktivistický prístup, podľa ktorého to, čo je rurálne, určujú mentálne konštrukty ľudí, ktorí sa sami považujú za rurálnych na základe svojich sociálnych, morálnych či kultúrnych hodnôt; a 3. multidimenzionálny prístup, ktorý pri definovaní rurálneho berie do úvahy rozličné kategórie ako demografiu a štruktúru obyvateľstva a jeho bývanie, ekonomiku, inštitúcie (lokálne vládnutie) a sociokultúrne faktory (napr. homogenita, konzervativizmus, užšie osobné vzťahy a kontakty, väčšia neformálna sociálna kontrola a pod.) (Brown, Schafft, 2019).

Viacerí autori pracujú aj s konceptom tzv. „modernej rurality“. Chápu ju ako výsledok dvoch významných vývojových zmien – štrukturálnej transformácie ekonomiky, ktorú charakterizuje úpadok poľnohospodárstva a diverzifikácia ekonomík, a zároveň krízy fordistického systému ako zdroja, ktorý inicioval nové industriálne aktivity na vidieku v 70. rokoch 20. storočia (Horáková, 2018). Claudio Cecchi tak definuje modernú ruralitu ako zložitú organizáciu, ktorá preniká do ekonomickej a sociálnej štruktúry vidieka v postindustriálnom svete (Cecchi, 2001: 1, citované podľa Horáková, 2018: 15). Sociálna (rurálna) antropológia sa aj na tzv. modernú ruralitu pozerá skôr ako na sociálnu konštrukciu alebo sociálnu reprezentáciu rôznych významov než ako na geografický koncept. Štúdium rurálneho a rurality zahŕňa predovšetkým to, ako sa tvoria, reprezentujú, materializujú, navonok prezentujú a vzájomne zápasia sociálne a priestorové vzťahy v rurálnom prostredí (Woods, 2012: 3).

Podľa Hany Horákovvej sú nositeľmi novej rurality a rurálnej zmeny v súčasnosti rôzni aktéri. Rurálna transformácia závisí od viacerých endogénnych i exogénnych faktorov rozvoja (patria sem napr. rozpory medzi produkciou a spotrebou, komodifikácia rôznych aspektov života na vidieku, noví prisťahovalci s novými stratégiami, nová stredná vrstva – tzv. neo-ruráli a prehlbovanie rurálno-urbánneho kontinua; Horáková, 2018: 17). Práve imigrácia (tzv. *immigration* alebo aj *in-migration*) ľudí zväčša strednej triedy z miest do dedín (či v rámci suburbanizácie alebo hľadania „druhého“ domova na víkend či dôchodok – často môže ísť aj o cudzincov) významne vplýva na sociálnu zmenu na vidieku. S touto zmenou prichádza na vidiek profesijná a sociálna diferenciácia a reštrukturalizácia, nové spôsoby využívania usadlostí i pôdy, nové životné štýly a normy správania, často odlišné od tých, ktoré vyznávajú starousadlíci, čo môže narúšať sociálnu kohéziu a viesť aj ku konfliktom, prípadne rezistencii domácich voči novým prisťahovalcom. Sociálno-antropologická literatúra sa venuje okrem imigrácie dôchodcov alebo neo-rurálov či neo-hippies na vidiek aj pracovným migrantom, ktorí prichádzajú do rôznych častí rurálnej Európy zväčša na sezónne práce (napr. MacClancy /Ed./, 2015, Crenn, 2015).

V rámci výskumov rurality a rurálneho sa v súčasnej multidisciplinárnej (najmä sociologickej a humánno-geografickej) literatúre objavujú ďalšie koncepty, zväčša veľmi úzko prepojené, ktoré môžu byť inšpiratívne aj pre sociálno-antropologické/etnologicke výskumy v slovenskom vidieckom prostredí. Ich výber, načrtnutý v ďalšej časti štúdie, nie je absolútny. Jeho cieľom je predstaviť vybrané pohľady na výskum rurality z perspektív, ktoré možno aplikovať na vidiecke lokality v rámci projektu úspešných Dedín roka, ale následne aj ďalších vidieckych lokalít na Slovensku.

VYBRANÉ KONCEPTY A STRATÉGIE VÝSKUMU SÚČASNÉHO VIDIEKA

Koncept udržateľnosti vidieka

Koncept udržateľnosti (*sustainability*) nie je nový, je známy už od 70. – 80. rokov 20. storočia (napr. The World Commission on Environment and Development – Brundtland Report, 1987; Deklarácia o životnom prostredí a rozvoji, prijatá OSN v Rio de Janeiro, 1992). Podľa známej definície je „cieľom udržateľného rozvoja umožniť uspokojovanie potrieb súčasných generácií bez toho, aby boli ohrozené nároky budúcich generácií na uspokojovanie ich potrieb“ (Brundtland Report, 1987). Inak povedané a mnohokrát citované, „trvalo udržateľný rozvoj neznamená, že sme zdedili Zem od našich rodičov, ale znamená, že sme si ju požičali od našich detí“ (Brundtland Report, 1987). Tento koncept, ktorý je pre ľudstvo *sine qua non*, teda nevyhnutnou a esenciálnou podmienkou vývoja pre všetky spoločnosti a všetkých ľudí na Zemi, je aj predmetom rôznych interpretácií – a to najmä medzi environmentalistami: ekológmi, technokratmi a humanistami. Isté je, že udržateľný rozvoj nemožno chápať mimo lokálnej komunity, jej étosu a jej spôsobu života. Tento rozvoj vychádza v prvom rade z lokálnych vedomostí a praktík, pretože každá dedina, každá komunita má rôzne potreby aj rôzne predstavy kvality života (Maida, 2011). Participácia občanov v procesoch „vládnutia“ a spolurozhodovania o týchto dôležitých otázkach je nevyhnutná, pretože práve občania sú nositeľmi lokálnej pamäti, vedomosti a skúsenosti, ktorá je pre rozvoj udržateľného rurálneho rozvoja esenciálna.

Udržateľný rurálny rozvoj je pochopiteľne aj predmetom záujmu európskych a národných politík (v súvislosti s už spomenutými problémami globálnej reštrukturalizácie poľnohospodárstva, vyludňovaním vidieka, environmentálnymi problémami, potravinovou sebestačnosťou, kvalitou potravín, zdravotnými rizikami a pod.). Na základe týchto skutočností charakterizoval Mardsen udržateľný rurálny rozvoj ako teritoriálne ukotvený rozvoj, ktorý redefinuje prírodu tým, že znova zdôrazňuje produkciu potravín, ako aj agroekológiu, a prehodnocuje sociálno-environmentálnu úlohu poľnohospodárstva ako hlavného agenta udržateľných rurálnych ekonomík a kultúr (Mardsen, 2003). Zmena paradigmy vo výskume rurálneho prostredia a jeho udržateľnosti v 21. storočí sa týka troch výziev: 1. vďaka rozvoju praktík udržateľného rozvoja sa mobilizujú nové zdroje ekonomických príjmov na vidieku; 2. významným prejavom udržateľného rurálneho rozvoja je zvyšujúce sa prepojenie medzi poľnohospodárstvom a spoločnosťou (nové služby, trhy a spolupráca); 3. cez udržateľný rurálny rozvoj sa revitalizujú nové rurálne zdroje, týkajúce sa práce, pôdy, prírody, ekosystémov, zvierat, rastlín, remesiel a sietí v rámci trhových a urbánno-rurálnych vzťahov (Sonnino, Kanemasu, Mardsen, 2008). Nové témy (aj) sociálno-antropologického výskumu sa tak po-

núkajú napr. v oblasti alternatívnych koncepcií koevolúcie a koprodukcie (t. j. výskumu prepojenia spoločnosti a prírody cez rôzne spôsoby novej spolupráce rôznorodých aktérov), využitia lokálnych farmárskych či remeselníckych vedomostí v oblastiach inovácií (kde je potrebné prepojiť vedecké poznatky s lokálnymi overenými vedomosťami a skúsenosťami), alebo kolektívnych foriem nových sociálnych hnutí a aktivizmu (v prípade Slovenska možno spomenúť napr. protestné hnutia farmárov od r. 2018 proti agropodvodom a zneužívaniu eurofondov, ale aj rôzne hnutia za ekologický život, lokálne farmárske produkty, zero waste a pod.).

Udržateľný rozvoj vidieka súvisí úzko s podporou ekológie i ekoekonomie, kde hrajú dôležitú úlohu faktory ako alternatívne potravinové siete a relokalizácia potravinových systémov (nové lokálne farmárske praktiky, siete a stratégie) alebo rozšírenie a nárast vidieckych aktivít, ktoré nesúvisia s poľnohospodárskou produkciou (turizmus, agroturizmus, manažment krajiny a prírody, výroba energií) (Sonnino, Kanemasu, Mardsen, 2008). Budúcnosť udržateľného vývoja rurálnych oblastí je úzko prepojená s budúcnosťou urbánnych oblastí, pretože v oboch hrajú dôležitú úlohu ochrana a kvalita životného prostredia a podpora biodiverzity, znižovanie emisií, podpora ekologických foriem mobility i zabezpečenie kvality života. Udržateľnosť vidieka sa bude stále viac odrážať aj v podobe nových „zelených“ a „udržateľných“ miest – jedno bez druhého jednoducho nemôžu existovať. Všetky tieto témy majú veľký potenciál stať sa kľúčovými témami etnologického/sociálno-antropologického výskumu, pretože vyžadujú hlboký kvalitatívny výskum o potrebách i praktikách každodenného života ľudí na vidieku. Výsledky takýchto výskumov by mali slúžiť ako podklady pre štátne a regionálne stratégie rozvoja vidieka – t. j. aplikačný rozmer takýchto výskumov je nezanedbateľný.

Koncept životaschopnosti/odolnosti vidieka (rural resilience)

Početná literatúra (najmä humánno-geografická a sociologická) sa venuje konceptu odolnosti a životaschopnosti vidieka, označenému anglickým termínom *rural resilience*. Tento koncept sa pôvodne spájal s ekológiou a znamenal schopnosť vidieckej lokality a jej obyvateľov vyrovnať sa v krátkom čase s dôsledkami nejakej prírodnej katastrofy, napr. príválových dažďov, povodne, tornáda, sucha a pod. Podľa Briana Walkera a Davida Salta však koncept odolnosti/ životaschopnosti zahŕňa schopnosť prispôbiť sa akejkoľvek (nielen ekologickej) zmene, ktorú vývoj prináša, či pomalejšie (napr. populačný pokles) alebo rýchlejšie (napr. zmena ceny potravín či pohonných hmôt). Táto schopnosť, ktorú Walker a Salt nazývajú *resilience thinking*, t. j. schopnosť neignorovať zmeny, ale sa im prispôbovať a absorbovať akékoľvek negatívne zásahy s tým, že systém ostane funkčný, je kľúčom k udržateľnosti socio-ekologických systémov (Walker, Salt, 2006: 10–11). V socioekonomickom kontexte odolnosť alebo *resilience* znamená prijatie zmeny s kapacitou adaptovať sa vo forme tzv. stabilnej adaptácie – *stable adaptation* (Sorensen, Epps, 2005; McManus et al., 2012). Odolnosť vidieckej lokality a komunity môže byť tak procesom (proces učenia sa ochotou lokálnych komunít vziať zodpovednosť za vývoj lokality do svojich rúk), ako aj výsledkom (zlepšenia kapacity adaptovať sa na zmeny).

Aké okolnosti prispievajú k posilňovaniu odolnosti či schopnosti prispôbiť sa zmenám v rurálnom prostredí? Phil McManus a jeho spoluautori navrhujú, že dôležitým faktorom budovania odolnosti voči nepriaznivým zmenám je posilňovanie pocitu spolupatričnosti (*sense of belonging* – t. j. to, že sa cítim byť súčasťou tejto lokality a komunity), komunitný duch a participácia vo formálnych organizáciách i pri neformálnych

príležitostiach (McManus et al., 2012). Tento pozitívny atribút kooperácie vidieckych komunít sa zdá byť významným základom akcieschopnosti v zmenených, často kritických podmienkach.

Preložené do jazyka etnológie a sociálnej antropológie, výskum životaschopnosti a odolnosti vidieckej lokality sa zameriava na schopnosť komunitnej participácie, spolupráce, solidarity, úcty, rešpektu a tolerance v situáciách akéhokoľvek nepriaznivého vývoja rurálnej lokality, či ide o problémy v environmentálnej, ekonomickej, sociálnej či kultúrnej oblasti. V súčasnosti – v dobe sociálnych sietí, nárastu konšpiračných teórií a tzv. fake news – vymyslených správ – možno životaschopnosť a odolnosť lokality skúmať aj cez jej schopnosť odolávať aktivitám, ktoré sú často riadené extrémistickými skupinami alebo aj politickými stranami (možnosťou je napr. sledovať vznik lokálnych hnutí snažiacich sa prostredníctvom vzdelávacích a kultúrnych aktivít bojovať proti extrémizmu a radikalizácii a za obranu ľudských práv pre všetkých).

Sociálny kapitál a koncept multifunkcionality vidieka

Výskum odolnosti a životaschopnosti vidieckych lokalít sa primárne odvíja od konceptu kapitálu – počnúc konceptom ekonomického, sociálneho a kultúrneho kapitálu Pierra Bourdieua (Bourdieu, 1984) až po sociálny kapitál Roberta Putnama, v ktorom hrajú dôležitú úlohu najmä sociálne siete (t. j. živé komunikačné siete medzi obyvateľmi), mocenské vzťahy, prepojenosť obyvateľov, spolupráca a dôvera, všetko to nemateriálne, čo komunitu spája (Putnam, 1993). Oba sociálni vedci výrazne prispeli ku konceptu kapitálu a jeho ďalšiemu vývoju.⁶

Bol to však najmä Geoff Wilson, ktorý rozvinul koncepty Bourdieua a Putnama ďalej a pomohol si konceptom multifunkcionality alebo mnohofunkčnosti rurálnych oblastí (*multifunctionality of rural areas*), ktorý môže byť inšpiráciou aj pre výskum možností rozvoja súčasných vidieckych lokalít na Slovensku.

Koncept multifunkcionality vznikol v 90. rokoch 20. storočia v decíznej sfére. Začali ho používať najskôr politici, ktorí zdôrazňovali, že vidiek nemožno charakterizovať len na základe produkcie poľnohospodárskych komodít, ale aj na základe jeho environmentálnych a sociálnych funkcií. Multifunkcionalita vidieka sa následne stala objektom výskumu mnohých sociálnych vedcov, najmä humánnych geografov (napr. Van Huylenbroeck, Vandermeulen, Mettepenningen, Verspecht, 2007; Brouwer, Van der Heide, 2009; Wilson, 2010).

Podľa Wilsona sa možno pozrieť na (vyššie spomínanú) životaschopnosť a odolnosť rurálnej komunity ako na rovnováhu medzi ekonomickým, environmentálnym a sociálnym kapitálom. V snahe dosiahnuť odolnosť a udržateľnosť v ekonomickej, environmentálnej a sociálnej oblasti je nevyhnutné posilniť multifunkcionalitu rurálnych komunít vo všetkých troch kapituloch (Wilson, 2010: 368). V rámci posilnenia ekonomického kapitálu Wilson uvádza napr. diverzifikované zdroje príjmu, rôznorodé a multifunkčné biznisy, integráciu do širšieho globálneho ekonomického systému a menšiu závislosť od externých zdrojov (napr. od EÚ poľnohospodárskych dotácií). V oblasti posilnenia sociálneho kapitálu zdôrazňuje dôležitosť úzkych kontaktov a spolupráce medzi obyvateľmi, možnosť vzdelávania, dostupnosť multifunkčných služieb, podporu žien a minorít v podnikaní, otvorenosť voči vonkajšiemu prostrediu (spolupráca s iný-

6 Cieľom tejto štúdie nie je analýza konceptov kapitálu Pierra Bourdieua a Roberta Putnama, ale konceptov, ktoré na ne nadväzovali v súvislosti s vidieckym prostredím.

mi, otvorenie sa svetu) a väčšiu participáciu občanov v rozhodovaní. Podpora environmentálneho kapitálu znamená najmä udržiavanie vysokej úrovne lokálnej biodiverzity a kvality vody, udržateľný manažment pôdy a lesov (Wilson, 2010: 369). Výskumy ukazujú, že ako životaschopné a odolné sa javia len rurálne komunity, ktoré sa snažia o podporu všetkých troch kapitálov. Monofunkcionalita rurálnej lokality a komunity (t. j. lokalita len s jedným vyvinutým kapitálom) je znakom výraznej zraniteľnosti lokality (Wilson, 2010: 370).

Periférnosť(peripherality) a jej vzťah k životaschopnosti a odolnosti vidieka

Ďalším teoretickým konceptom, ktorý sa úzko vzťahuje na životaschopnosť a odolnosť vidieka, je periférnosť. Táto perspektíva výskumu sleduje, ako sa periférne, marginalizované lokality mimo hlavných sietí vyrovnávajú so svojim geografickým vylúčením, ako budujú odolnosť voči svojej marginalizovanosti a ako čelia vnútornému odporu voči štrukturálnym zmenám. Starnutie a depopulácia sú hlavnými výzvami v mnohých regiónoch Európy (a mnohých iných regiónoch najmä rozvinutého sveta). Prinášajú so sebou nové problémy, ako napr. zabezpečenie služieb a infraštruktúr pre starnúce obyvateľstvo, zabezpečenie prístupu k vzdelávaniu i pracovným príležitostiam či nárast digitálneho rozdelenia/priepasti (tzv. *digital divide*) v dôsledku obmedzeného prístupu marginalizovaných skupín a lokalít k dopravným a komunikačným systémom a sieťam. Podľa Andréa Rodrígueza-Pose a Runeho D. Fitjara sú práve periférne oblasti najviac ohrozené, pretože nedisponujú ani vlastnou internou kritickou masou (t. j. dostatkom aktérov z radov miestnych obyvateľov) a ani kapacitou budovať externé kontakty a siete, potrebné až nevyhnutné pre spoluprácu s hlavnými oblasťami (Rodríguez-Pose, Fitjar, 2013: 355). Pre lokality „na periférii“ je nevyhnutné vyvinúť efektívne lokálne stratégie prežitia, ktoré umožnia vyrovať sa aspoň čiastočne s nevýhodami geografickej izolovanosti, inak sú a budú odsúdené na trvalý úpadok až zánik. Práve tu sa periférnosť prepája s konceptom odolnosti (*resilience*), ktorá v prípade marginalizovaných lokalít znamená najmä schopnosť budovať dlhodobé stratégie a kapacity na zmenu socioekonomickej štruktúry (Pezzi, Urso, 2017).

Spomenuté výskumy naznačujú, že najefektívnejšie stratégie pre udržateľný rozvoj periférnych lokalít sa opierajú o podporu budovania kontaktov lokálnych aktérov s vonkajšími – t. j. s aktérmi mimo daného regiónu. Otvorenosť, t. j. otvorenie sa vonkajším vplyvom, umožnenie prílevu nových impulzov a ideí do lokálneho systému, podpora miestnych aktérov v ich snahe interaktívne sa učiť od iných – to sú základné podmienky prežitia, ale aj rozvoja periférnych lokalít (Rodríguez-Pose, Fitjar, 2013: 356).

Ďalšie úspešné stratégie lokálneho rozvoja v periférnych lokalitách a regiónoch zahŕňajú využívanie a čiastočnú komercializáciu tzv. lokálnych pozitívnych nemobilných alebo menej mobilných atribútov, pod čím možno rozumieť najmä rôzne fenomény hmotného aj nehmotného kultúrneho a prírodného dedičstva, ktoré prilákajú do regiónu nových návštevníkov a aktérov. Využitie potenciálu dedičstva závisí od miestnych kapacít a ich synergií, ale – znova – aj od ich schopnosti otvoriť sa širokej spolupráci s rôznymi hráčmi z „vonkajšieho“ sveta, t. j. sveta mimo hraníc (geografických i mentálnych) lokálneho spoločenstva. Na tejto lokálnej úrovni hrajú kľúčovú úlohu sociálno-kultúrne faktory ako dôvera, ochota spolupracovať a schopnosť otvoriť sa vonkajším vplyvom a kontaktom (Pezzi, Urso, 2017: 8). Významnú úlohu rozvoja daných lokalít hrá v tomto kontexte turizmus, ktorý môže (ak je správne manažovaný a zahŕňajúci úzku spoluprácu všetkých aktérov vrátane občanov) priniesť nové rozvojové impulzy ekonomického a so-

ciálneho rozvoja odľahlých rurálnych komunít/oblastí a môže byť katalyzátorom, ktorý bude stimulovať ďalší ekonomický rast (Pezzi, Urso, 2017: 9).

SÚČASNÉ MOŽNOSTI ZAMERANIA ETNOLOGICKÝCH/ SOCIÁLNO-ANTROPOLOGICKÝCH VÝSKUMOV VO VIDIECKOM PROSTREDÍ NA SLOVENSKU

Naznačené vybrané teoretické koncepty a perspektívy výskumu rurality v jej rôznych disciplinárnych obmenách môžu predznamenať ďalšie tematické smerovanie aj etnologických a sociálno-antropologických výskumov vo vidieckom prostredí Slovenska. Analýza prevažne sociologickej a humánno-geografickej literatúry prináša náčrt nových možných tém etnologického a sociálno-antropologického výskumu slovenského vidieka, ktoré doteraz neboli primárnym cieľom výskumov „rurálnej“ etnológie a antropológie. Možné témy výskumov zahŕňajú nasledujúce oblasti bádania – treba však zdôrazniť, že tieto témy sú úzko prepojené a rozhodne nie absolútne:

1. Gentrifikácia vidieka: proces premeny vidieka – primárne prímestskej premeny vidieka z rôznych dôvodov a v rôznych podobách, ktorý vedie k zvyšovaniu pomeru obyvateľstva stredných vrstiev, nárastu cien a zmenám funkcií vidieka (Phillips, 1993; Smith, Highley, 2012).

Proces gentrifikácie sa v prvom rade týka rôznych trendov urbánno-rurálnej migrácie. V prípade rapídnej (najmä postsocialistickej) suburbanizácie ide o nárast „pôvodne mestského obyvateľstva sťahujúceho sa do vidieckeho zázemia väčších miest“, čo znamená, že mestá vstupujú do blízkeho vidieckeho priestoru a podieľajú sa na jeho premene (Faltan, 2019: 104). Tejto problematike sa na Slovensku venovali viacerí sociológovia a humánni geografi (napr. Faltan /Ed./, 2011, 2019; Sopiřová, 2011; Gajdoš, 2007; Gajdoš, Moravanská, 2013; Podolák, 2010; Šveda, 2016). Trend suburbanizácie v posledných rokoch dopľňa koncept opačnej urbanizácie (*counter-urbanisation*, napr. Vartiainen, 1989), ktorá znamená sťahovanie sa z miest do vidieckych oblastí (už nielen prímestských, ale aj odľahlejších), kde si však jej aktéri naďalej uchovávajú spojenie s mestom i všetkými technologickými výhodami moderného života. Ďalšou podobou opačnej urbanizácie je antiurbanizácia (*anti-urbanisation*, napr. Herslund, Fertner, 2010), ktorej účastníci (zjednodušene) sa sťahujú na vidiek najmä preto, že odmietajú materiálny, konzumný spôsob života a hľadajú lepšiu kvalitu života. Účastníkmi týchto urbánno-rurálnych migrácií a procesov (najmä opačnej urbanizácie a antiurbanizácie) sú prevažne mladší ľudia/rodiny zo stredných vrstiev, ktorých profesie umožňujú flexibilné pracovné podmienky (napr. práca z domu) a ktorí neraz vyznávajú aj alternatívne, resp. viac ekologicky orientované životné štýly. Títo ľudia prinášajú na vidiek nové idey a často prispievajú k sociálnej zmene.

Hoci je výskum urbánno-rurálnych migračných procesov prevažne doménou humánnych geografov a sociológov, bez dôsledných hĺbkových etnologických kvalitatívnych výskumov nemožno pochopiť motivácie ani potreby aktérov týchto procesov sťahovania sa z mesta na vidiek. Okrem toho, kultúrne, sociálne i hodnotové strety novousadlíkov a starousadlíkov môžu viesť ku konfliktom – bez poznania a manažovania týchto stretov zo strany municipality (alebo uznávaných lokálnych lídrov) nemožno dosiahnuť sociálnu kohéziu a integráciu v rámci lokálnej komunity.

Gentrifikácia vidieka nachádza svoj odraz aj v tzv. druhých domovoch alebo druhom bývaní (vlastníctvo chalupy či chaty na vidieku mestskými obyvateľmi). Táto tradícia

mala v krajinách strednej a východnej Európy dlhodobú históriu i špecifický ideologický rámec (únik pred oficiálnou štátnou ideológiou do privátneho priestoru). V súčasnosti tzv. druhé domovy (alebo druhé bývanie) nadobúdajú okrem pôvodných funkcií (únik z mesta, rekreácia, pestovanie ovocia a zeleniny) aj nové formy a funkcie a z druhého bývania sa môže stať prvé a hlavné. Výskum sa môže sústrediť na nové formy využívania druhých domovov – jednak ide o sťahovanie sa pôvodných majiteľov na chaty alebo chalupy po odchode na dôchodok (aktívne starnutie), alebo využívanie druhých domovov mladými prisťahovalcami – neo-rurálmi (často vzdelanými a scestovanými profesionálmi), ktorí sa snažia o nové využitie pôdy či pozemku v mene ekologicky prijateľného spôsobu života, pestovania pôvodných plodín, využitia tradičných farmárskych, remeselných či liečebných metód alebo o ďalšie inovatívne formy podnikania.

2. Sociálne hnutia a aktivizmus na vidieku: v tejto oblasti etnologického a sociálno-antropologického výskumu vo všeobecnosti ide najmä o výskum nových sociálnych hnutí a aktivizmu v oblasti ochrany životného prostredia, ekologického pestovania a stravovania a zdravého spôsobu života (ako napr. *locavore* či *slow food movement*), hnutí za *zero waste* (bezodpadové hospodárstvo); ale aj o výskumy sociálnych hnutí a protestov farmárov (napr. v prostredí Slovenska sú príkladom celonárodné protesty proti nečestným praktikám a podvodom pri rozdeľovaní eurofondov).

Naznačené možné témy etnologického/sociálno-antropologického výskumu súčasného vidieka odrážajú len niektoré nové perspektívy výskumu rurálneho prostredia. Nezahŕňajú „tradičné“ témy etnologického a sociálno-antropologického výskumu, ako napr. príbuzenstvo, sociálne vzťahy, zvyky, rituály, etnicita a náboženstvo a pod., ktoré sú stále rovnako relevantné; ale snažia sa reflektovať zmeny vidieka v kontexte širšieho slovenského, európskeho a globálneho vývoja.

ZÁVEROM

Cieľom tohto príspevku bolo predstaviť vybrané teoretické prístupy a koncepty výskumu súčasného vidieka najmä z pohľadu príbuzných disciplín sociológie a humánnej geografie a priniesť nové impulzy a inšpirácie pre výskum vidieka v oblasti rurálnej etnológie/antropológie. Táto oblasť disciplíny, ktorá bola v ostatných dvoch až troch desaťročiach na Slovensku značne ignorovaná, si zasluhuje nový štart. Premeny súčasného vidieka sú obrovské a ponúkajú množstvo výskumných tém, ktorých riešenie si vyžaduje nové konceptuálne a metodologické (často interdisciplinárne) prístupy. Len tie môžu prispieť k pochopeniu „novej“ rurality a zároveň dokážu naznačiť aj možné riešenia pre decíznu sféru v otázkach, ako napr.: aké sú úspešné stratégie prežitia v marginalizovaných vidieckych lokalitách a regiónoch Slovenska; aké endogénne a exogénne faktory vplývajú na to, že niektoré obce sú úspešné a iné upadajú; ako môžu kvalitatívne etnografické výskumy na mikroúrovni prispieť k pochopeniu úspešnosti/neúspešnosti rôznych lokalít (napr. v prípade programu úspešných lokalít v rámci súťaže Dedina roka).

Etnológia a sociálna antropológia na Slovensku nemôže rezignovať na výskum v rurálnom prostredí. Aj keď sa skončila doba tzv. záchranných výskumov tradičnej kultúry, neznamená to, že na vidieku niet čo študovať. Slovensko je stále krajinou s vysokým podielom vidieckych lokalít. Je nevyhnutné, aby sa etnológia a sociálna antropológia prostredníctvom svojich metód zamerala na výskum súčasných problémov, ktoré sa

odvíjajú od socioekonomickej a kultúrnej transformácie vidieka v širokých nadnárodných až globálnych súvislostiach. Etnografické výskumy na mikroúrovni môžu prispieť do interdisciplinárnej diskusie o výzvach súčasného vidieka a tým aj k ich riešeniu na makroúrovni. Ako zdôrazňujú Sarah E. Cunningham a Nancy R. Rosenberger (2013), ktoré poukazujú na dôležitosť rurálnej antropológie ako samostatnej subdisciplíny sociálnej antropológie, antropologický výskum vidieka je v súčasnosti dôležitejší než keďkoľvek v minulosti.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0115.

LITERATÚRA

- Abélès, M. (1998). How the anthropology of France has changed anthropology in France: assessing new directions in the field. *Cultural Anthropology*, 14(3), 404–408.
- Abramsson, M., Hagberg, J. E. (2018). What about community sustainability? – dilemmas of ageing in shrinking semi-rural areas in Sweden. *Scottish Geographical Journal*, 134(3–4), 103–121. Získané 30. mája 2019, DOI: 10.1080/14702541.2018.1527941.
- Bański, J. (Ed.). 2019. *Three Decades of Transformation in East-Central European Countryside*. Springer.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. London: Routledge.
- Bowler, I. R., Bryant, C. R., Cocklin, C. (2002). *The Sustainability of Rural Systems. Geographical Interpretation*. Springer-Science+Business Media, B. V.
- Brouwer, F., van der Heide, C. M. (2009). *Multifunctional Rural Land Management: Economics and Policies*. London: Earthscan.
- Brown, D. L., Schafft, K. A. (2019). *Rural People and Communities in the 21st Century. Resilience and Transformation*. Cambridge, UK – Medford, MA, USA: Polity.
- Bunce, M. (1994). *The Countryside Ideal*. London: Routledge.
- Cecchi, C. (2001). *Rural Development and Local Systems. The Case of the Maremma Rural District*, PhD. Thesis, Department of City and Regional Planning, University of Wales, College of Cardiff.
- Cloke, P. (2006). Conceptualizing rurality. In: P. Cloke, T. Mardsen, P. H. Mooney (Eds.), *The Handbook of Rural Studies*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications (s. 18–28).
- Cloke, P., Mardsen, T., Mooney, P. H. (Eds.) (2006). *The Handbook of Rural Studies*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications.
- Crenn, C. (2015). Ethnic identity, power, compromise, and territory: ‘locals’ and ‘Marroccans’ in the Sainte-Foy-Bordeaux vineyards. In: J. MacClancy (Ed.), *Alternative countrysides. Anthropological approaches to rural Western Europe today*. Manchester: Manchester University Press (s. 61–81).
- Cunningham, S. E., Rosenberger, N. R. (2014). Rural Anthropology. *Anthropology*, published online August 2014. Získané 19. júna 2019, DOI: <https://dx.doi.org/10.1093/obo/9780199766567-0077>.
- Danglová, O. a kol. (2005). *Vidiek v procese transformácie. Výsledky etnografického výskumu jedného západoslovenského regiónu*. Bratislava: Zing Print.
- Danglová, O. (2006). *Slovenský vidiek. Bariéry a perspektívy rozvoja*. Bratislava: Zing Print.
- Danglová, O. (2011). Vidiecke sídlo ako priestor identity. Výber z prípadových štúdií na príklade štyroch slovenských obcí. *Národopisná revue*, 2, 93–102.
- Danglová, O. (2013). Regional Response to post-socialist decollectivization – The example of slovak villages in the little Carpathians. *Acta Ethnografica Hungarica*, 58, 177–194.
- Demossier, M. (2011). Anthropologists and the challenges of modernity. *Anthropological Journal of European Cultures*, 20(1), 111–113.

- ESPON Policy Brief (2017). *Shrinking rural regions in Europe*. European Regional Development Fund. Získané 5. 5. 2019, <https://www.espon.eu/rural-shrinking>.
- Faltan, L. (Ed.). (2011). *Malé vidiecke sídla na Slovensku začiatkom 21. storočia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Faltan, L. (2019). Socio-priestorové premeny vidieckych sídiel na Slovensku v začiatkoch 21. storočia – sociologická reflexia. *Sociológia*, 51(2), 95–114.
- Faltan, L., Strussová, M. (2016). *Mikroregionálna a euroregionálna spolupráca obcí na Slovensku*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Faltan, L., Gajdoš, P., Pašiak, J. (1995). Margiálne územia na Slovensku - história a súčasnosť. *Sociológia*, 27(1-2), 31–38.
- Gajdoš, P. (2007). Odchod ľudí z mesta – prechodný či trvalý stav na Slovensku? *Životné Prostredie*, 41(6), 255–291.
- Gajdoš, P., Moravanská (2013). *Suburbanizácia a jej podoby na Slovensku*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Halfacree, K. (1993). Locality and social representation: space, discourse and alternative definitions of the rural. *Journal of Rural Studies*, 9, 1–15.
- Halfacree, K. (1995). Talking about rurality: social representations of the rural as expressed by residents of six English parishes. *Journal of Rural Studies*, 11, 1–20.
- Halfacree, K. (2006). Rural Space. Constructing a Three-fold Architecture. In: P. Cloke, T. Mardsen, P. H. Mooney (Eds.), *The Handbook of Rural Studies*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications (s. 44–62).
- Herslund, L. B., Fertner, C. (2010). Anti-urbanisation as development chance for rural areas: in-migration and self-employed business in the countryside around Copenhagen. *Book of abstracts: Managing the Urban Rural Interface*. Copenhagen: PLUREL Conference.
- Hospers, G.-J., Syssner, J. (2018). *Dealing with Urban and Rural Shrinkage: Formal and Informal Strategies*. Wien – Zürich: LIT Verlag.
- Horáková, H. (2018). Modern rurality, neoliberalism and utopias: the anthropologist's account. In: H. Horáková, A. Boscoboinik, R. Smith (Eds.), *Utopia and Neoliberalism. Ethnographies of rural spaces*. Berlin: Lit Verlag (s. 9–44).
- Champion, A., Hugo, G. (2004). *New Forms of Urbanization: Beyond the Urban-Rural Dichotomy*. Aldershot: Ashgate.
- Chigbu, U. E. (2013). Rurality as a choice: Towards ruralising rural areas in sub-Saharan African countries. *Development Southern Africa*, 30(6), 812–825.
- Chio, J. (2017). Introduction: Rural as space and socioality. *Critique of Anthropology*, 17(4), 361–363.
- Lowe, P., Speakman, L. (Eds.). 2006. *The ageing countryside: the growing older population of rural England*. London: Age Concern.
- MacClancy, J. (Ed.). (2015). *Alternative countrysides. Anthropological approaches to rural Western Europe today*. Manchester: Manchester University Press.
- Maida, C. A. (Ed.). (2011). *Sustainability and Communities of Place*. New York – Oxford: Berghahn Books.
- Mardsen, T. (2003). *The Condition of Rural Sustainability. European Perspectives on Rural Development*. Assen: Royal Van Gorcum.
- McManus, P., Walmsey, J., Argent, N., Baum, S., Martin, J., Pritchard, B., Sorensen, T. (2012). Rural community and Rural Resilience: What is important to farmers in keeping their country towns alive? In: *Journal of Rural Studies*, 28(1), 20–29.
- Palen, J. J. (1987). *The Urban World*. USA: McGraw-Hill, Inc.
- Pezzi, M. G., Urso, G. (2017). Coping with peripherality: local resilience between policies and practices. Editorial note. *Italian Journal of Planning Practice*, VII(1), 1–23.
- Phillips, M. (1993). Rural Gentrification and the Processes of Class Colonisation. In: *Journal of Rural Studies*, 9(2), 123–140.
- Podolák, P. (2010). Migrácia a jej vplyv na rozvoj suburbanizačných procesov vo vybraných regiónoch Slovenska. *Geographia Slovaca*, 27, 41–56.
- Putnam, R. (1993). The prosperous community: social capital and public life. In: *American Prospect*, 13, 35–42.
- Rodríguez-Pose, A., Fitjar, R. D. (2013). Buzz, Archipelago Economies and the Future of

- Intermediate and Peripheral Areas in a Spiky World. *European Planning Studies*, 21(3), 355–372.
- Short, B. (2006). Idyllic Ruralities. In: P. Cloke, T. Marsden, P. H. Mooney (Eds.), *Handbook of Rural Studies*, London: Sage (s. 133–148).
- Smith, D. P., Highley, R. (2012). Circuits of education, rural gentrification, and family migration from the global city. *Journal of Rural Studies*, 28(1), 49–55.
- Sonnino, R., Kanemasu, Y., Marsden, T. (2008). Sustainability and Rural Development. In: J. D. Van der Ploeg, T. Marsden (Eds.), *Unfolding Webs*. Assen: Van Gorcum (s. 29–52).
- Sopirová, A. (2011). Vývoj a rola endogénnych rozvojových potenciálov v malých vidieckych obciach. In: L. Falťan (Ed.), *Malé vidiecke sídla na Slovensku začiatkom 21. storočia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV (s. 27–118).
- Sorensen, A., Epps, R. (2005). The idea of stable adaptation and its origins: In: A. Mather (Ed.), *Land Use and Rural Sustainability*. International Geographical Union Commissions on Land Use/Cover Change and the Sustainability of Rural Systems. Aberdeen: University of Aberdeen (s. 1–10).
- Šveda, M. (2016). Život v bratislavskom suburbiu: prípadová štúdia mesta Stupava. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 48(2), 139–171.
- The World Commission on Environment and Development (1987). *Brundtland Report 'Our Common Future'*. Oxford: Oxford University Press.
- Tönnies, F. (1957). *Community and Society: Gemeinschaft and Gesellschaft*. New York: Harper and Row. (Prvé vydanie v 1887).
- Van Huylenbroeck, G., Vandermeulen, V., Mettepenningen, E., Verspecht, A. (2007). Multifunctionality of agriculture: a review of definitions, evidence and instruments. In: *Living Reviews in Landscape Research*, 1, 5–43.
- Vartiainen, P. (1989). Counterurbanisation: a Challenge for Socio-theoretical Geography. *Journal of Rural Studies*, 5(3), 217–225.
- Walker, B., Salt, D. (2006). *Resilience Thinking. Sustaining Ecosystems and People in a Changing World*. Washington, D. C.: Island Press.
- Ward, N., Brown, D. L. (2009). Placing the rural in regional development. *Regional Studies*, 43(10), 1237–1244.
- Wilson, G. (2010). Multifunctional „quality“ and rural community resilience. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, NS 35, 364–381.
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*, 44, July, 1–24.
- Woods, M. (2011). *Rural*. London – New York: Routledge.
- Woods, M. (2012). Editorial. New directions in rural studies? In: *Journal of Rural Studies*, 28(1), 1–4.

O AUTORKE

ALEXANDRA BITUŠÍKOVÁ – ukončila etnológiu a získala titul PhD. na SAV a Univerzite Komenského v Bratislave. Je profesorkou na Katedre sociálnych štúdií a etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Od roku 2015 pracuje na čiastkový úväzok aj v Ústave etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave. V rokoch 2001–2008 pôsobila v Európskej komisii a neskôr v Asociácii európskych univerzít (EUA) v Bruseli, kde sa zaoberala reformami doktorandského štúdia v Európe. Jej vedeckým záujmom sú urbánne štúdiá, postsocialistická transformácia v strednej Európe, sociálne hnutia, diverzita, identita, kultúrne dedičstvo a gender. Je autorkou mnohých domácich a zahraničných publikácií a riešiteľkou početných domácich a zahraničných vedeckých projektov (najmä 5RP, 6RP, 7RP a H2020). Od roku 2012 je národnou delegátkou pre socioekonomické a humanitné vedy v 7. Rámcovom programe a Horizonte 2020. V rokoch 2014–2019 zastávala funkciu prorektorky pre vedu, v súčasnosti vedie Univerzitné centrum pre medzinárodné projekty na UMB v Banskej Bystrici.